

Grafzerken en wandschilderingen in de oude Calixtuskerk te Groenlo

Het gebruik om doden te begraven in de kerk is al in de vroege middeleeuwen ontstaan. Het werd gedaan in een poging om de lichamen van heiligen en hooggeplaatste personen veilig te stellen in tijden van oorlog en plunderingen. De doden werden bij voorkeur op het priesterkoor dicht bij het altaar begraven. Men zou zo dicht bij de Heer zijn. De verkoop van graven was overigens een lucratieve bezigheid voor de kerk.

Was het begraven in de kerk van oorsprong een privilege voor de geestelijkheid en hooggeplaatsten, vanaf de 14e eeuw werd het algemeen gebruik. Het kopen van een graf was een kostbare aangelegenheid, dat niet voor iedereen was weggelegd. De allerarmsten werden buiten de kerk onder 'de heg' of op de bolwerken van de stad aan de aarde toevertrouwd.

Omdat de ruimte in de grafkelders in de kerken niet onbepikt was, moest worden gezocht naar andere oplossingen om de toestroom van doden te verwerken. Besloten werd om de graven - zonder al te veel piëteit overigens - al na een paar jaar te schudden. De beenderen werden verzameld, gezeefd om ze van zand te ontdoen en - met de resten van meerdere doden tegelijk - in een gemeenschappelijke kelder bijgezet of in een daarvoor bestemde ruimte opgeslagen. Bij de oude Calixtuskerk te Groenlo gebeurde dat in het aan de voorzijde van de kerk rond het midden van de 16de eeuw gebouwde 'spindehuysken'. Ook in de oude Calixtuskerk werden op deze wijze vele oude begravingen verstoord en er worden dan ook nauwelijks grafzerken van vóór 1600 aangetroffen.

De laatste begrafenis in de oude Calixtuskerk vond in 1827 plaats, daarna hield men zich aan het Koninklijk Besluit van 1827 waarin het begraven in kerken werd verboden. In 1869 werd de Begrafeniswet ingevoerd. Hiermee werd het begraven in kerken definitief onwettig. Vanaf dat moment werden op grote schaal begraafplaatsen buiten de stad aangelegd.

De kerkrestauratie van 1783.¹

In 1783 kwam een restauratie van de oude Calixtuskerk aan de orde. Een beoordeling van de kerk met kostenbegroting van de restauratie werd toen opgesteld door T. Wittenberg, architect van het graafschap Zutphen. Hij beschreef de toestand van de kerkvloer zeer beeldend "deselve is doorgaans seer slegt, bevinden in deselve heele versakkingen en kuylen, leggende de eene hoog en de andere laag, gelijk de baaren van de zee".

Belangrijk is dat hij de moeite nam de toen nog ongeschonden zerken van de kerk te tellen. Hij schrijft 'in desen vloer leggen verschijden hele sarken, als in de zijtrans aan de noordzijde 13, zuydzijde 16, middelkerk 18, coor 16, behalve verschijden halve, drie quart, en minder gedeeltens van steenen, die weer gebruykt kann worden'. Wittenberg telde dus 63 hele zerken. Hij telde de onvolledige grafzerken niet.

Korte tijd later in de Franse tijd werden van de grafstenen onder het mom van vrijheid, gelijkheid en broederschap, de meeste wapens en menig opschrift afgehakt.

Wittenberg vermeldt ook nog: Aan de westzijde tegen de zuiderzijbeuk bevond zich eertijds 'n voorgebouw in renaissance stijl, met drie korfbogen aldus een arcade vormend, gedragen door vier natuurstenen ronde zuilen. Dit voorgebouw ('spindehuysken') was rond 1550 gesticht door Elisabeth van Diepenbroeck en was bestemd voor de opslag van goederen, die meerdere keren per jaar aan de armen op die plaats werden uitgedeeld. Het was in 1784 gedegradeerd tot 'beenenhok' opslagplaats van opgegraven beenderen uit en rond de kerk. Wittenberg schrijft hierover 'de pylaaren van het beenenhok moeten worden ondervangen, en het pannendak moet

¹ V. Smit, De oude Calixtus te Groenlo, Uitgave van de oudheidkundige vereniging Groenlo.

met 300 pannen en 50 vorstpannen dienen te repareren'. Het werd in 1784 met de kerk gerestaureerd. Kennelijk kreeg het later een andere bestemming want in 1853 drong het college van kerkvoogden "ter verfraaiing van de stad" aan op "het slopen van het van ouds nabij den ingang der kerk vervallene branspuithuisje".

De zijkant van het aan de voorzijde van de oude Calixtuskerk gebouwde 'spindehuysken' dat later als 'benenhok' werd gebruikt.

Grafzerken in de kerk te Groenlo in 1865.²

In de sectie Vaderlandse Kunst van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen kwamen in 1865 de grafzerken in de oude Calixtuskerk te Groenlo aan de orde. Naar aanleiding van een van de Graaf Van Rechteren Limpurg ontvangen mededeling richtte de Commissie zich tot de heren Kerkvoogden van de Hervormde Gemeente te Groenlo, om de aandacht te vestigen op enige grafzerken in het kerkgebouw, die in meer dan een opzicht belangstelling verdienden en maatregelen tot behoud schenen te vorderen. Enkele van die zerken toch, vroeger in het koor gelegen, waren tot bevoering van andere, meer aan afslijting onderhevige gedeelten van de kerk gebruikt. Onder die zerken bevond er zich een, met de daarop uitgehouwen wapens en kwartieren van Baron van Plettenberg, heer van Marhulsen, die kapitein van de Garde van de Prins van Oranje was en op 6 augustus 1676 sneuvelde tijdens de belegering van Maastricht. In

² Grafzerken in de kerk te Groenlo. In: Jaarboek Kon Akademie, Verslag sectie Vad. Kunst, 1866, p. LXXII.

het koor was nog op de oorspronkelijke plaats een zerk blijven liggen, met het uitgehouwen beeld van een Spaanse bevelhebber³, van wie in 1865 nog gezegd werd dat afstammelingen te Groenlo in leven waren.

De Commissie gaf aan de Kerkvoogden in overweging, om beide zerken en andere, die wellicht belangstelling verdienden en in gelijke ongunstige omstandigheden mochten verkeren, tegen verdere beschadiging en afslijting zoveel mogelijk te beveiligen. Zij beval daartoe aan een opstelling van de zerken en inmeteling tegen de binnenwand van de kerk, en wees daarbij op het uitmuntende voorbeeld in deze, kort geleden door het Kerkbestuur der Hervormde Gemeente te Vorden gegeven, maar tevens ook op het gevoel van eerbied, verschuldigd aan de nagedachtenis van het voorgeslacht.

De Commissie ontving op haar schrijven een voorlopig antwoord van de voorzitter van de Kerkvoogden, met de verzekering dat 'de bedoelde overblijfselen van vroegere dagen in de kerk geen gevaar lopen van aanmerkelijk beschadigd te worden' en dat de Kerkvoogden eerst na enige dagen op de inhoud van de door de Commissie tot hen gerichte brief zouden kunnen antwoorden. Dit voorlopig bericht dagtekende van 1 September 1865, maar is sedert die tijd, in ruim zeven maanden, door geen nadere mededeling gevolgd. De Commissie wist dus niet of de Kerkvoogden het onderwerp in overweging hadden genomen, en zo ja, tot welke uitslag de behandeling der zaak had geleid.

Voor hetzelfde kerkgebouw werd in 1865 de belangstelling van de Minister van Binnenlandse Zaken ingeroepen door de heer D. van der Kellen te Amsterdam, in een adres, waarbij hij meedeelde, dat te Groenlo nog een oude doopvont, en enige niet onbelangrijke sluitstenen en andere versieringen aanwezig waren, die bij onderscheiden herstellingen van het gebouw weggenomen en in een afgesloten gedeelte der kerk, onder steen, puin en balken verscholen lagen. Ook had de heer Van der Kellen bericht ontvangen, dat men tegen de wanden muurschilderingen had ontdekt, maar die waren onlangs weer overgewit. Tegen een nader onderzoek naar de aard van die schilderstukken, hadden de kerkvoogden geen bedenking. Deze mededeling, door de Minister in handen gesteld van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gaf de Commissie aanleiding tot het voorstel, om Van der Kellen te machtigen, tot onderhandeling met de kerkvoogden over een afstand van de doopvont en bouwkunstige versiersels ten behoeve van het Rijk, en die heer tevens tot een opzettelijk onderzoek van de bedoelde muurschilderingen in staat te stellen. Hoewel de Commissie, aangaande de verdere loop dezer zaak, geen nadere mededeling had ontvangen, meende zij echter te mogen aannemen, dat de Minister haar voorstel had goedgekeurd.

Grafzerken in de kerk te Groenlo in de eerste helft van de 19de en in het begin van de 20ste eeuw.

In de eerste helft van de 19de eeuw onderzocht Baron van Snouckaert van Schauburg grafzerken en wapenborden in kerken van 46 plaatsen in Overijssel, Gelderland en Omstreken.⁴ Daaronder was ook de Calixtuskerk te Groenlo. De resultaten van zijn onderzoek werden pas na zijn dood in 1884 gepubliceerd. Hij overleed in 1841.

Begin 20ste eeuw deed ook Bloys van Treslong Prins onderzoek van onder andere grafzerken in de kerken van Gelderland. Hij publiceerde zijn resultaten in 1917.⁵

Van een aantal grafstenen die deze onderzoekers in de Calixtuskerk te Groenlo hebben aangetroffen gaven zij een gedetailleerde beschrijving. Bij later onderzoek bleek dat hun

³ Boringer à Lunthorst

⁴ A. C. baron v. Snouckaert van Schauburg (geb. 1763, † 1841), Afschriften van grafzerken en wapenborden in kerken van 46 plaatsen in Overijssel, Gelderland en Omstreken. In De Ned. Heraut le jrg. 1884, pag. 257-259.

⁵ Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en heraldieke gedenkwaardigheden in de kerken van Gelderland. In De Wapenheraut 20^e jaargang 1917, pag. 394-399.

opsommingen niet volledig waren. Er hebben tijdens hun onderzoek vrijwel zeker grafstenen onder de houten vloerbedekking gelegen, waarop de kerkbanken stonden. Ook bleek dat ze niet altijd even nauwkeurig te werk waren gegaan. Bovendien waren enkele kleinere stenen vergeten en andere door hen beschreven zerken niet terug te vinden.

Tot deze laatste categorie behoorde een grafsteen waarop zij de aanduiding DORTH hadden aangetroffen. In dit verband is het gegeven interessant, dat de gouverneur van Zutphen en Groenlo en landdrost van de Graafschap Zutphen, Seino van Dorth († 14 april 1605), in de Calixtuskerk werd begraven.⁶

Restauratie van de oude Calixtuskerk rond 1938.

Uit een in 1938 opgesteld bestek voor de restauratie van de kerk blijkt dat toen nauwelijks rekening werd gehouden met het historisch karakter van de kerk. Men vergat zelfs het bestaan van de historische zerken te vermelden, want zowel de catechisatiekamer, vergaderzaal, kerkekamer, portalen, toiletten, als de gehele ondervloer van de kerk, zouden worden gelegd in beton van zeven centimeter dikte.

Onderzoek van muurschilderingen in 1941-1943.⁷

Tijdens de oorlog was Coen Plieger⁸ druk doende de kerk op details te onderzoeken. Plieger was kerkschilder en woonde in Groenlo. Hij meldde aan monumentenzorg de vondst van grote geschilderde staande figuren op de muurvlakken van de zuidmuur in het koor, dus tegenover de thans nog aanwezige schildering. Ook ontdekte hij schilderingen op de oostmuur van de zuidbeuk. Hij vroeg toestemming deze bloot te leggen (25 januari 1941). Op 7 augustus 1941 schreef hij, dat door inwatering kalklagen afbrokkelden en dat er vrijwel onbeschadigde ornamentale beschilderingen in de gewelwingschelpen te voorschijn kwamen. Hij schreef, dat de kerk rijk gepolichromeerd was met onder meer teksten, figuren en dieren op wanden en zuilen en roemde de kwaliteit van het werk. Later onderzocht hij grafkelders onder het koor en somde de resultaten op (8 december 1943). Behalve beenderen vond hij restanten van gebrandschilderd glas en zond een fragment naar monumentenzorg.

Naast de reeds in 1865 vastgestelde aanwezigheid van muurschilderingen, waarmee toen niets werd gedaan, is het spijtig dat bij de latere restauraties de signalen van Coen Plieger niet zijn opgemerkt en benut. Wel moesten vanwege bominslag in de zuidmuur op 24 februari 1945 meerdere gewelven worden vernieuwd. Coen Plieger maakte de latere restauratie niet mee. Hij overleed in 1944.

Het doet in dit verband wat merkwaardig aan dat bij de restauratie van 2005/2006 werd gesteld dat bij onderzoek van de verf op de muren de oorspronkelijke kleur werd vastgesteld en de muren bij die restauratie in die kleur werden overgeschilderd.

Grafzerken in de kerk te Groenlo in 1943.⁹

Bloys van Treslong Prins schreef reeds in 1917: "De zerken in deze kerk zijn grootendeels geheel afgeloopen. De meeste wapens zijn afgesleten. Aangezien vele steenen in het gangpad liggen is algehele afslijting een kwestie van enkele jaren."

Zes en twintig jaren later (1943), bleek dat afslijten wel te zijn meegevallen. In het gangpad lag tijdens de oorlogsjaren (1940–1945) een degelijke kokosloper en werd de kerk 's winters niet

⁶ J.H. Hofman, Het geslachtboek der heeren van Dorth. In: Bijdragen en Mededelingen Gelre III, 1900, pag. 92.

⁷ V. Smit, De oude Calixtus te Groenlo. Uitgave Oudheidkundige vereniging Groenlo, Groenlo 1985, p. 31.

⁸ C.C.V. (Coen) Plieger, zoon van de kerkschilder Bernardus Coenradus Herman Plieger, woonde op het adres Beltrumsestraat 52, waar thans Bruna is gevestigd. Hij was zelf, in het voetspoor van zijn vader, ook kerkschilder en bestuurslid van het toenmalige Grolsch Museum. Hij overleed in 1944 nog voor het verschijnen van de publicatie van het resultaat van het onderzoek dat hij samen met Jos Banning in de oorlogsjaren had uitgevoerd.

⁹ Jos. A. W. Banning, De grafzerken in de St. Calixtuskerk te Groenlo in het jaar 1943, Archief de Graafschap, deel III, nr. 1, 1946. p. 11-35.

gebruikt, daar de diensten voor de betrekkelijk kleine Gemeente, in het Verenigingsgebouw plaats hadden.

In de maanden juni en juli 1940 en ook nog later, heeft Jos Banning een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar de zerken. De zerken die toen werden aangetroffen waren meest allen in zeer slechte toestand en sedert de vorige onderzoeken kennelijk verplaatst en lagen nu in het middenpad, de Zuiderbeuk en voor het Koor. Verschillende zerken die in de 18de of 19de eeuw vermoedelijk reeds waren afgesleten, zijn toen opnieuw gebruikt. Ze waren kenbaar aan de primitieve wijze van inhakken van de opschriften.

De meeste wapens waren afgehakt. In dit verband moet herinnerd worden aan het besluit van de representanten van het Bataafse Volk van 8 Juni 1795, waarin gelast werd, de wapenborden en schilden uit de kerken weg te nemen en de wapens op de grafzerken weg te hakken, behalve die op artistieke gedenkstukken. Het duurde destijds enige tijd alvorens kerkvoogden het nieuwe besluit uitvoerden. Men heeft evenwel tenslotte veel zerken grondig verminkt en beschadigd.

Banning werd bij zijn onderzoek met zeer veel ambitie geassisteerd door de heer C.(Coen) Plieger, die een goede, door Banning gepubliceerde, plattegrond van de kerk vervaardigde.

De aangetroffen nummering van de stenen was blijkbaar van tamelijk recente datum. Deze liep van 1 t/m 80, waarbij uit die serie de stenen van 22 grafzerken niet werden gevonden. Mogelijk lagen die onder de vaste banken of onder het cement in de Noorderbeuk.

De oudste zerk die werd aangetroffen was van 1596. Bij de afgesleten zerken waren er zeker, die nog ouder waren. Er lagen zes zerken die de heer Plieger als oude altaarstenen meende te herkennen. Bestond er wat dit betreft naar het inzicht van Banning omtrent 3 stenen misschien twijfel, bij de 3 andere was geen twijfel mogelijk. Behalve de hoekkruisjes en het kruisje in 't midden, was ook nog een gat voor de relikwie aanwezig. De eerstgenoemde stenen bezaten alleen de kruisjes, maar misten de relikwie-bewaarplaats. Dit konden dus gewone grafzerken met versiering van kruisjes zijn. Banning en Plieger telden en beschreven in totaal 89 grafzerken.¹⁰

In het archief der Ned. Herv. Kerk te Groenlo bevindt zich nog een "lijst van de begraafplaatsen in de Kerk" opgemaakt in 1806. Banning gaf die als bijlage weer. Enkele van de aldaar genoemde namen en/of nummers kwamen overeen met de namen en/of nummers op de zerken. Banning sprak de verwachting uit dat een volgende restauratie waarschijnlijk meer genealogische of heraldische merkwaardigheden aan het licht zou brengen. Bij de restauratie van 2005/2006 werd daar helaas geen onderzoek naar gedaan.

In de oude Calixtus onder andere aangetroffen grafzerken:

Gouverneur

Seyno van Dorth, † 1605

Stadscommandanten

Joseph Malegamba, † 1596

Nicolaus Boringer á Lunhorst, † 1638

Johan de Ouden, † 1645

Burgemeesters

(N.B. Groenlo werd in de 17de en 18de eeuw bestuurd door een magistraat bestaande uit 6 burgemeesters.)

Iohan Elderynck, † 1641

Everwijn Holtberent, † 1658

Coenrat Wecke, † 1672 (was in 1672 tijdens de belegering door Munsterse Troepen burgemeester van Groenlo)

Arnold Henrick Bom, † ?

¹⁰Wittenberg telde in 1783 63 hele zerken. Hij telde de onvolledige grafzerken niet.

In een lijst uit het archief van de hervormde gemeente van 1806 worden 77 grafzerken opgesomd.

In 1943 heeft Jos Banning 89 zerken geteld. De geschonden of delen van zerken waren bij deze telling wel inbegrepen.

Arnold Kerckhof (was in 1687 burgemeester)

H.V. Eibergen, † ?

H. Colonus, † 1710

D. Hummelinck, † 176.?

Bernard Engelbert Abbinck (werd van 1750 t/m 1784 bij de jaarlijkse verkiezingen tenminste 10 keer tot burgemeester gekozen) † ?

Geestelijken

Andreas Warnsinck † 1635

Adellijke personen

Orsela Baronesse van Middagten, † 1643

Bernhart Heijdenrijch van Plettenberg heer van Marhulsen, † 1676

Caspar Ditrich van Plettenberch, heer tot Marhulsen, † 1689